УДК. 378.11

Михайлова Т.А.
викладач каф. економічної теорії
та менеджменту Харківського економіко-
правового університету

Ринок і освіта: сучасний погляд на управління ВНЗ

В статті розглянуті сучасний підхід до визначення місця недержавних ВНЗ на ринку освітніх послуг та ринку праці та доцільність застосування сучасних методів управління у сфері освіти.

Вища освіта в усьому світі останнім часом переживає кардинальні зміни. Українська вища освіта більш глибоко переживає зміни через ті перетворення, які відбуваються в українському суспільстві. Розвиток недержавних форм власності та впровадження ринкових відносин в сфері вищої освіти вимагає від ВНЗ перегляду методів управління у своїй діяльності. Використання сучасних досягнень науки управління має допомогти ВНЗ бути конкурентоспроможними як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку. Останнім часом ця тематика стає все більш актуальною. Вифлиємський А. [1, 115-121], Астахова В. [2, 55-60] та інші науковці України та Росії саме зараз закладають основи нового напрямку менеджменту – менеджменту освітніх послуг.

Друге десятиріччя Україна, переборюючи внутрішні та зовнішні перепони, рухається до завершення формування ринкових відносин. Україна пережила глибоку кризу, але, незважаючи на усі труднощі, з кожним роком наша економіка все більше набуває ринкових рис. Вибравши цей шлях розвитку, який довів свою спроможність на прикладі багатьох успішних та сильних країн, на відміну від тоталітарного режиму, наше суспільство переживає докорінні перетворення. Ці перетворення бувають часом дуже болючі та, як не рідко трапляється, виявляються безрезультатними або зовсім негативними. Але, кажучи мовою медиків, “лікування не буває приємним”.

Реформи не обійшли стороною і сферу освіти. Серед спеціалістів нема єдиної думки про необхідність та доцільність її реформ. Прикладом позитивних тенденцій в реформуванні вищої школи може служити участь у болонському процесі, який сприяє підвищенню конкурентоспроможності наших спеціалістів на міжнародних ринках праці та розширення їх можливостей самореалізації.

З моменту вступу України на шлях ринкових перетворень навчальні заклади стали повноправними учасниками ринкових відносин, тобто набули статусу суб'єктів ринку. Й ще більше затвердили за собою цей статус, коли серед традиційних державних та муніципальних, діючих під замовлення державних структур, навчальних закладів з'явилися приватні. В України включення освітніх послуг в ринкову економіку виходить з природи змішаного характеру суспільних благ, до яких вони відносяться. Через цю специфіку сфера освіти не може бути цілком віддана на "свавілля" ринку, так як не може бути і повністю ізольована від нього. Останнім часом ринок платних освітніх послуг та кількість недержавних ВНЗ характеризується стрімким зростанням. Це, безумовно, потребує цілеспрямованого державного регулювання за допомогою економічних та правових норм.

Сфера діяльності всіх навчальних закладів, у тому числі і вищих навчальних закладів, визначена як надання освітніх послуг. Головної особливістю цієї сфери діяльності є те, що навчальний заклад є учасником відразу двох ринків. ВНЗ надає суспільству освітні послуги певного виду, споживачами яких є учні та студенти, та одночасно представляє результати своєї діяльності на ринку праці, споживачами яких є підприємства та організації різних галузей економіки.

Ця двоїста природа діяльності ВНЗ ускладнює ідентифікацію його продукту, цільових ринків збуту та груп споживачів. Деякі дослідники цієї сфери схильні вважати продуктом ВНЗ його випускників. Інша частина дослідників продуктом ВНЗ називають його освітні програми.

Одним з найбільш впливових та масштабних негативних факторів, з якими прийдеться зіткнутися суспільству в цілому та ВНЗ, незалежно від форми власності, зокрема, є складна демографічна ситуація, характерна для усього пострадянського простору. Більшість потенційних абітурієнтів – це молоді люди віком 17-18 років, рік народження яких припадає на пік кризи народжуваності. А значить слід очікувати значного скорочення тих, хто вступатиме до ВНЗ, на найближчі 5 років. Іншими словами, на думку соціологів, пік демографічної кризи прийдеться на 2005-2010 роки.

Високий темп розвитку ринку освітніх послуг, який був спровокований зростанням попиту, призвів до того, що на сьогоднішній день на частку юридичних та економічних спеціальностей надає

75 % недержавних ВНЗ. Зростання кількості суб'єктів ринку, які надають аналогічні послуги, спричиняє більш жорстоку конкурентну боротьбу між ними.

На думку аналітиків Міністерства праці та соціальної політики [3] зберігається стала тенденція випереджуючого зростання масштабів підготовки економістів та юристів (відповідно на 36,2 % та 43,6 %), обумовлене, перш за все, престижністю отримання спеціальностей, які в розвинених країнах, що здебільшого є еталоном для наших громадян, гарантують достатньо високий та стабільний прибуток, та адекватної реакції ринку освітніх послуг. Однак, практична насиченість національного ринку праці економістами та юристами обов'язково відіб'ється на працевлаштуванні спеціалістів в даних областях.

Цікаво, що економіка, менеджмент, логістика, статистика, на думку аналітиків агентств з працевлаштування, не набрали у 2003 році високих показників, на відміну від технічних та інженерних спеціальностей.

Ситуації, які склалися на ринках праці усього пострадянського простору дуже схожі. На це є багато причин, найважливішою з яких є пережита криза та прагнення збудувати цивілізований ринок. На думку президента російського Інституту міжнародного права та економіки ім. О.С. Грибоєдова Михайла Ільчинкова [4]: "Проблему попиту та пропозиції на ринку кваліфікованої праці не можна розглядати у відриві від проблеми якості спеціалістів. Яка користь від тих юристів, яких "напекли" ВНЗ за останні 5 років, якщо бізнесу потрібні спеціалісти в окремих областях права, з якісною сучасною освітою. Ніколи не повірю, що через 5 чи 15 років на ринку не будуть потрібні юристи – спеціалісти з міжнародного права. Інша справа, що готувати таких спеціалістів можуть обмаль ВНЗ, через те, що в Росії геть мало викладачів цих дисциплін".

З думкою про підготовку надто великої кількості юристів не згоден і ректор Міжнародного університету Геннадій Ягодин: "Юридична освіта дуже широка, і зовсім не обов'язково пов'язувати перспективи абітурієнтів з кількістю робочих місць у прокуратурі чи адвокатурі. У всьому світі юристи працюють і в органах державного управління, і менеджерами в корпораціях, і в журналістиці, і в багатьох інших сферах діяльності. Що стосується економістів та менеджерів, то висококласних фахівців завжди не вистачатиме".

Слушність цих зауважень можна підтвердити також тим, що успішність формування громадянського суспільства та цивілізованих ринкових відносин буде залежати, насамперед, від економічної та правової обізнаності кожного члена цього суспільства.

Іще одним, але далеко не останнім доводом на захист нарощування підготовки економістів та юристів може служити те, що в країнах з розвиненою ринковою економікою частка малого бізнесу у ВВП становить до 70 %. А, як відомо, в малому бізнесі власник "справи" доволі часто не може собі дозволити наймати висококваліфікованих фахівців або звертатися в дорогі консультації. Через те він змушений бути "сам собі фахівець" у найважливіших для себе областях – економіка та право.

В загальних рисах ситуація на рику освітніх послуг в сегменті юридичних та економічних спеціальностей складається суперечлива. З одного боку – високий рівень конкуренції та несприятлива демографічна ситуація, а з іншого боку – об'єктивна необхідність, яку диктує ринкова та громадянська орієнтація суспільства.

Відносити конкуренцію до негативних факторів ринку – це не зовсім вірно. Це вірно тільки якщо казати про високий рівень ризику. Але конкуренція також є тією силою, яка стимулює учасників ринку до постійного самовдосконалення, до пошуку нових шляхів досягнення своїх цілей. І ВНЗ не є виключенням.

Сфера освіти в цілому є показником зрілості суспільства. В Україні історично склалися сильні традиції вищої освіти. За багатьма параметрами такими, наприклад, як методичні та організаційні, просто безцінна спадщина радянської вищої освіти. Запорукою підвищення рейтингу української вищої освіти може стати поєднання класичних традицій української освіти та унікального західного досвіду в області менеджменту, економіки, юриспруденції. В Україні багато прикладів успішного поєднання традицій та передових ідей, одним з яких є Харківський економіко-правовий університет.

Недержавний ВНЗ як повноправний учасник ринку стикається з такими явищами як попит на його послуги, конкуренти, конкурентна боротьба, менеджмент та маркетинг сфери освіти, місія та стратегія. Абсолютно доцільно та обґрунтовано застосування досягнень науки управління у сфері освіти. Останнім часом стали популярні стратегічні методи управління в самих різних сферах діяльності. Це не проста данина моді. Ці методи довели свою пе-

реконливість, як на прикладі транснаціональних корпорацій, так і невеликих фірм.

Стратегічне управління передбачає чітке формулювання цілей свого існування, тобто місії організації. Це, в свою чергу, дозволяє спрямовувати своє зусилля та ресурси в пріоритетні русла, а не "розпилюватися" на другорядні та малозначущі цілі. Так, наприклад, навчальний заклад, що вибирає своєю стратегічною метою максимізацію випуску спеціалістів в певній галузі, не може одночасно досягати високих показників за якістю та рівнем підготовки, ці цілі є суперечливими за визначенням. Усі ресурси в даному випадку спрямовуватимуться на "завоювання" прихильності абітурієнтів, з використанням методів маркетингу та PR. Для вищого навчального закладу стратегічною може бути тільки така мета, яка не суперечила б якісним установкам. До таких цілей можна віднести наступні:

– підготовка спеціалістів широкого профілю, можливості самореалізації яких будуть ширші ніж у вузькопрофільних спеціалістів (прикладом може служити підготовка сімейних лікарів);

– підготовка спеціалістів вузького профілю (прикладом може бути юрист в області захисту інтелектуальної власності, підготовлений під замовлення крупної IT-корпорації);

– надання можливості отримати вищу освіту людям, які проживають в районах з нерозвиненою освітньої інфраструктурою (прикладом може бути відкриття навчально-консультативних пунктів в маленьких містах, використання дистанційної освіти);

– надання можливості отримати вищу освіту людям з особливими потребами;

– збереження освітніх традицій та запобігання негативному впливу певних реформ (прикладом може стати підготовка фахівців з фундаментальних наук);

– постійне поновлення навчального процесу у відповідності з запитами ринку, впровадження новітніх досягнень в області освіти (прикладом може бути підготовка спеціалістів в області високих технологій).

Місії ВНЗ можуть бути найрізноманітнішими, а значить і способи, використання яких дозволить досягти цілі, теж будуть різними. Всі ці цілі поєднує одне – це ресурси, які необхідні для повноцінного функціонування вищого навчального закладу. Виходячи з вищезазначеного стає цілком зрозуміло, що застосування прин-

ципів стратегічного управління вищим навчальним закладом не тільки доцільно, але й необхідно. Так, наприклад, дослідження зовнішнього середовища функціонування ВНЗ має величезне значення для забезпечення його безпеки, ефективності та росту. Аудит внутрішнього середовища дозволить запобігти негативному впливу неефективних методів як у функціонально-організаційній роботі, так і в навчальному процесі. Вибір тактики, формування іміджу, формулювання з'єднуючої ідеї, маркетинг багаторівневих освітніх послуг – всі ці терміни не часто застосовуються стосовно сфери освіти. Але все ж ці кроки призвані зміцнити становище ВНЗ, а надалі підвищити його рейтинг, на ринку освітніх послуг та ринку праці.

Література

1. Вифлиемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе // Вопросы экономики. – 2002. – № 8. – С. 115-121. – www.vopreco.ru

2. Астахова В. Як ся маєш, приватний ВНЗ? (Роздуми ректора з великим стажем) // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 55-60.

3. http://www.mlsp.gov.ua

4. http://www.iile.ru